

11.

भारतातील वृद्धांच्या समस्यांची कारणे व परिणाम

डॉ. रामचंद्र मुंजाजी भिसे

समाजशास्त्र विभाग,

दिगंबरराव बिंदू महाविद्यालय, भोकर

आधुनिक काळातील अनेक समस्यांपैकी महत्वाची गंभीर समस्या म्हणून वृद्धांच्या समस्यांकडे पाहिले जाते. ज्या आई वडिलांनी मुलांना जन्म दिला सर्वस्वाचा त्याग करून लहानाचे मोठे केले. समाजाचा आदर्श नागरीक म्हणून ओळख निर्माण करून दिली. त्याच वृद्ध आई-वडिलांना वृद्धाश्रमात ठेवण्याची वेळ आलेली दिसते. भारतीय संस्कृतीत मातृदेव भव पितृदेव भव श्रावणी बाळाची कथा सांगून मुलांच्या जबाबदारीची जाणोव करून देणारे मुल्यात्मक संस्कार रुजविण्याचा प्रयत्न केला जातो. परंतु वर्तमान काळात ही समस्या अचानक निर्माण झालेली आहे.

ब्रिटीशांच्या आगमनानंतर भारतात औद्योगिकीकरण, नागरीकरण, पाश्चिमात्यीकरण, यांत्रिकीकरण ह्या परस्पर पूरक प्रक्रिया अत्यंत गतीने भारतीय समाजात पसरल्या त्यामुळे उद्योगधंद्यास भरभराट आली. परंतु त्यांच्या प्रभावामुळे पारंपारीक संयुक्त कुटुंबपध्दती उद्योगधंदे यांचा-हास झाला. त्यामुळे रोजगाराच्या शोधात ग्रामीण भागातील लोक हळुहळू शहराकडे स्थलांतरीत झाले परंतु नागरी जीवनातील महागाई, जागेची टंचाई, भाडेवाढ यामुळे कमी उत्पन्न कमी व अधिक खर्च जास्त अशी स्थिती उत्पन्न झाली. त्यात कुटुंबातील वृद्ध अनुउत्पादक घटक म्हणून त्यांना ग्रामीण भागातच एकाकी जीवन जगण्यासाठी ठेवण्यात येवू लागले. काही वृद्धांना वृद्धाश्रमात पाठवण्यात येवू लागले. ही समस्या निर्माण होण्यासाठी अनेक कारणे जबाबदार आहेत त्याचे विवेचन येथे आपणास करता येईल.

वृद्धांच्या समस्यांची कारणे :- वृद्धांच्या समस्या म्हणून घेतल्यानंतर आपण ह्या समस्या निर्माण होतात त्याची कारणे कोणती हे येथे पाहणार आहोत.

१. **औद्योगिकीकरण व नागरीकरण :** भारतात औद्योगिकीकरणस ब्रिटीश काळात प्रारंभ झाला. पारंपारीक उद्योगधंदे बंद पडून त्यांची जागा कारखानदारीने घेतली त्यामुळे हजारो ग्रामीण तथा शहरी कारागिर बेरोजगार झाले. कुटुंबाचे एकुण उत्पन्न हे वर्तमान काळातील महागाईनुसारगरजा भागविण्यासाठी अपूरे पडू लागले. त्याची परीपुर्ती करण्यासाठी कुटुंबातील सर्व सदस्य कोणत्या ना कोणत्या अर्थाजनाचा शोध घेवू लागले. ती कार्ये करू लागले. त्यामुळे वृद्धांच्या सेवेसाठी लक्ष देण्यास वेळ राहिला नसल्यामुळे त्यांना आपली क्षमता नसल्यामुळे स्वतःची कामे स्वतः करणे भाग पडत आहे. शहरी समुदायातील जीवघेनी स्पर्धा, त्यात स्वतःचे अस्तित्व सिध्द करण्यासाठी नित्य नवा संघर्ष करावा लागतो. अशा नागरी उद्योग प्रधान कुटुंबात कुटुंबातील सदस्य एकमेकाशी सुसंवाद ठेवून

एकमेकांना वेळ देऊ शकत नाहीत ते आपआपसात सहकार्य करू शकत नाही. कारण कुटुंबातील सर्व सदस्य नौकरी, व्यवसाय, शिक्षण, उद्योग या निमित्ताने बहुतांश वेळा घराबाहेर जातो. अशा कुटुंबातील वृद्धांना आपण ओझे वाहत आहोत आपणास कोणीही संवाद साधत नाही. आपण एकाकी निराधार आहोत ही भावना रुढ होते. औद्योगिकीकरण व नागरीकरणामुळे व्यक्तीस कुटुंबातील सदस्यांना वेळ देवू शकत नाहीत. त्यामुळे वृद्धांची समस्या निर्माण होत आहे. समाजातील लोकांशी जीवघेणी स्पर्धा करू लागला. त्यामुळे वृद्धांचा विचार करण्यासाठी त्यांच्या गरजा भागविण्यासाठी, त्यांची सेवा सुशुषा करण्यासाठी घरी कोणीही लक्ष देण्यास तयार नसतात. त्याच बरोबर जागेचा प्रश्न पुर्वीच्या स्त्रिया अर्थाजनासाठी घराबाहेर पडत नव्हत्या तश्या संधी देखील उपलब्ध नव्हत्या. परंतु आज स्त्रियांना अर्थाजनाच्या संधी देखील उपलब्ध आहेत. त्यामुळे प्रत्येक क्षेत्रात पुरुषांच्या बरोबरीने स्त्रिया कार्ये करतांना आढळतात. पारंपारीक संयुक्त कुटुंबात हे कार्य कुटुंबातील स्त्रिया करत असत. त्यामुळे आज वृद्ध व्यक्तींना आजारी अवस्थेत काळती घेण्यासाठी पैसा खर्च करून दवाखान्यातच रहावे लागते. वृद्धांना सामावून घेणा-या सक्षम पर्यायी व्यवस्था भारतीय समाजात अद्याप निर्माण झाल्या नाहीत संयुक्त कुटुंब पध्दतीचा हास हे मुख्य कारण वृद्धांच्या समस्यांचे आहे असे म्हणता येईल.

२. **ग्रामीण जीवनात परीवर्तन :-** भारतातील २००१ च्या जणगणनेनुसार ७२.२२ टक्के लोकसंख्या ग्रामीण समुदायात वास्तव्य करीत असल्याचे दिसून आले होते. त्यात जास्त वृद्धांची संख्या ग्रामीण भागात असल्याचे आढळते ग्रामीण समुदायात बयोवृद्ध व्यक्तीकडे संस्कृती ज्ञानकोष म्हणून पाहिल्या जात होते. परंपरागत शेतीनिष्ठ अर्थव्यवस्था जातीनिष्ठ समाजव्यवस्था, जातपंचायतीची राजकिय व्यवस्था यातील कृषी उद्योग जातीनिहाय व्यवसाय राजकीय निर्णय या सर्वांमध्ये वृद्धांना खुप महत्वाचे स्थान होते. परंतु ग्रामीण भागात झालेले संरचनात्मक व कार्यात्मक परीवर्तन मुळे वृद्धांचे महत्त्व कमी झाले आहे. परंपरागत, समाजात जातीपंचायती मध्ये वृद्ध व्यक्तीचे पंचमुखी परमेश्वर या उक्तीप्रमाणे न्यायनिवाडा करीत असत परंतु कायदयोन जाती पंचायत नष्ट केल्यामुळे त्याचे त्या जातीतील महत्त्व देखील कमी झाले आहे. त्याबरोबर शेतीमध्ये पारंपारीक पध्दती ऐवजी आधुनीक तंत्रज्ञान, कृषी विद्यापीठे यांच्या सहाय्याने शेती केली जात असल्यामुळे वृद्धांच्या शेतीविषयक ज्ञानाचा फारसा उपयोग होतांना दिसत नाही. भारतीय समाजातील मान सन्मान प्रतिष्ठेचे निकष बदलले आहेत. त्यामुळे वय हा मानाचा निकष मागे पडला आहे. त्याची विज्ञान, शिक्षण, ज्ञान, नौकरी, उद्योग यामुळे मिळणारे पद यांनी घेतली

आहे. विज्ञान तंत्रज्ञानात वाढ, मनोरंजन साधनात वाढ, दळणवळणाच्या सुविधेत झालेली वाढ प्रसार माध्यमात झालेली वाढ या सर्वांमुळे वृद्धाकडे मुलावर संस्कार करण्याचे जे पारंपारीक कार्य होते, त्याची जागा बरील सुविधांनी घेतली आहे. तसेच अठरा अलुतेदार व बारा बलुतेदारावर आधारित गाववाडा आता पुर्णतः बदललेला आहे. गावातल्या गरजा गावातच पुर्ण केल्या जात नाहीत. तर त्या आवश्यकतेनुसार शहरी समुदायातील व्यवसायाच्या माध्यमातून भागविल्या जात आहेत. आम्ही मरत नाही म्हणून जगतो किंवा आम्हाला कोणी विचारत नाही ही व्यथा वृद्ध मांडतांना दिसतात. अनेक वृद्धांना वृद्धाश्रमात देखील पाठवले जात आहे. वृद्धांच्या समस्येत वाढ होण्यास ग्रामीण समुदायातील परिवर्तन कारणीभूत आहे.

३. **व्यक्तीवादी व पारंपारीक विचारसरणी :-** भारतीय समाजातील पारंपारीक विचारसरणीमध्ये अमुलाग्र बदल झालेला दिसून येतो आहे. भारतीय समाजातील पारंपारीक जाती निर्धारित संरचनात्मक चौकट खिळखिळी झाली आहे. वय, जात, धर्म, कुळ, वंश या पारंपारीक निकषाची जागा आधुनिक मुल्ये स्वतंत्र, समता, बंधुता, सामाजिक न्याय, धर्मनिरपेक्षता, या मुल्यांनी घेतली आहे. एखाद्या व्यक्तीचा सामाजिक दर्जा, मान सन्मान, प्रतिष्ठा, समाजिक स्थान निर्धारित करीत असतांना त्या व्यक्तीचे शिक्षण एखाद्या क्षेत्रातील प्राविण्य, लोकसेवा, कल्याणकारी कार्य, व्यक्तीगत यश, कर्तृत्व या बाबी विचारात घेतल्या जात आहेत. या सर्वांचा अप्रत्यक्ष परीणाम वृद्धांच्या समस्येत वाढ होण्यास झाला. म्हणजेच मुल ही संपत्तीतील आपल्या वाटा संघर्ष करून मिळवतात परंतु आई-वडिलांप्रती असलेले कर्तव्य व जबाबदारीचा त्यांना विसर पडतो.

परंपरागत समाजात पाप पुण्य, स्वर्गनरक या कल्पनाचा आभासी भितीमुळे आई- वडिलांची सेवा इच्छा असतांना किंवा नसतांनाही घडून येत होती. परंतु आज विज्ञानवादी झालेल्या व्यक्तीला स्वर्ग व नरक या कल्पनाची भिती राहिली नाही. वृद्ध हे उपेक्षित जीवन जगत आहेत. प्रत्येक कुटुंबामध्ये आंतरपिढी संघर्ष आवर्जून पाहण्यास मिळते. तरुण पिढीस विज्ञान, तंत्रज्ञान, विवेकवादी, विज्ञानवादी शिक्षणाचा अहंकार असल्यामुळे वृद्धाकडे उपलब्ध असलेल्या इनामाकडे दुर्लक्ष केले जाते. संयुक्त कुटुंबाच्या -हासामुळे आम्ही पणाच्या भावनेचा हास होऊन व्यक्ती स्वार्थी आत्मकेंद्री वृत्ती वाढत असलेली दिसून येते. कुटुंबासाठी समर्थन व त्यागाची भावना नष्ट होऊन प्रत्येक व्यक्ती लोभी व स्वार्थी बनत चालला आहे. कुटुंबहितापेक्षा स्वहीत महत्वाचे मानले जात आहे. म्हणजेच ज्या समाजात आधुनिकरण घडून येते. त्या समाजातील वृद्ध अपेक्षिता व दैनंदिन स्थितीत जीवन जगतांना आढळून येत आहेत.

४. आर्थिक परावलंबन :-

वृद्ध व्यक्ती या आयुष्याच्या शेवटच्या टप्प्यात कमालीचा परवलंबी बनतो. कुटुंब प्रमुख म्हणून सर्व प्रकारचे आर्थिक व्यवहार, मोठमोठ्या आर्थिक उलाढाली तारुण्यात केलेल्या असतात. परंतु जेव्हा म्हातारपण येते तेव्हा शरीर व मन अर्थाजनास साथ देत नाही. शासकीय नोकरी, शिक्षक, व्यापारी, आपल्या शारीरिक दुर्बलतेमुळे आपल्या जीवन व्यवसायूतन निवृत्त होतात. अंग काढून घेतात किंबहुना त्यांना अंग काढून घ्यावे लागते. आपली आयुष्यभराची सर्व संपत्ती, पैसा मुलाच्या नावे करून टाकल्या जातो. परंतु बोटावर मोजता येण्यासारखे मुल

आपले नैतिक कर्तव्य जबाबदारी समजून जन्मदात्या आईवडीलांना अन्न, वस्त्र, निवारा, आरोग्य, मनोरंजनासारख्या गरजा कटाक्षाने भागवितांना दिसून येतात. जे मुल आपल्या वृद्ध आईवडीलाकडे लक्ष देत नाहीत, त्यांच्या समोर वारंवार औषधोपचारासाठी प्रवासासाठी एखादे व्यसन, तंबाखू, सिगारेट बिडी असे असल्यास त्यासाठी हात पसरावे लागतात. त्यांना भिका-यासारखी अपराधीपणाची भावना वाटते त्यातून त्यांचे मन अत्यंत दुःखी होते. ब-याचदा नाटक सिनेमागृह तमाशा यात्रा तीर्थ क्षेत्रात भेटी भेटवस्तू देण्यासाठी मुलासमोर हात पसरावे लागतात. अशा प्रकारची परावलंबनाची भावना त्यांच्या मनात घर करून राहते.

जे वृद्ध व्यक्ती शासकीय नोकरीत होते ज्यांना विमा संरक्षण आहे. अशा वृद्धांना आर्थिक परावलंबनाला जास्त तोंड द्यावे लागत नाही. जे वृद्ध खाजगी क्षेत्रात, असंघटीत क्षेत्रात, शेतमजूर म्हणून आयुष्यभर काम करतात त्यांना आर्थिक परावलंबनामुळे अनेकदा आपल्याच मुलाकडून नातेवाईकाकडून मानहानीस सामोरे जावे लागते. जे हुशार वयोवृद्ध व्यक्ती असतात. ते वृद्धापकाळात आर्थिक स्वावलंबनाचे नियोजन तारुण्यातच करून ठेवतात. तसेच ग्रामीण भागातील मुले ज्यांना आपल्या जबाबदारीची जाणीव आहे ते आर्थिक स्थिती जेमतेम असतांनाही आपल्या आई वडिलांची अत्यंत उत्कृष्टरित्या काळजी घेतांना दिसून येतात. म्हणून आर्थिक परावलंबी जीवन हे एक वृद्धांच्या समस्येचे मुख्य कारण आहे.

५. **महिलांच्या भूमिकेत परिवर्तन :-** स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर राज्यघटनेतील तरतूदीप्रमाणे आपण सामाजिक समतेचे तत्व स्विकारले तर पारंपारिक रित्या वंश, जात, लिंग, धर्म या आधारे होणारा भेदभाव नष्ट करून सर्वांना समान हक्क व समान संधी देण्याची तरतूद केलेली दिसून येते.

पारंपारीक स्त्रियांना मिळणारा दर्जा हा चुल आणि मुल असा होता. त्याऐवजी आता स्त्रियांना नोकरीत ३३ टक्के आरक्षण, पंचायतराज ५० टक्के आरक्षण, मुख्यमंत्री, राष्ट्रपती, विविध प्रकारचे खेळ, शिक्षण, आरोग्य, विज्ञान, तंत्रज्ञान सर्व क्षेत्रात स्त्रिया पुरुषापेक्षा कर्तबगार म्हणून पुढे येतांना दिसत आहेत. त्यामुळे स्त्रियांची पारंपारिक भूमिकेत बदल झाला आहे.

आज अनेक क्षेत्रात महिलांना संधी उपलब्ध झाल्या आहेत. त्या कार्यरत झालेल्या आहेत. त्या त्यांच्या क्षेत्रात दैदिप्यमान झालेली प्रगती बघून आश्चर्य वाटण्यासारखे काही नाही आज सर्वच आघाड्यावर महिला पुरुषाच्या तूलनेत जास्त यशस्वी झालेल्या आहेत. पुर्वी परंपरागत संयुक्त कुटुंबात स्त्रीकडे दुय्यम दर्जाच्या नजरेने पाहत होते. परंतु आज महिला स्वतःचा व्यवसाय, नोकरी बरोबर घरकाम देखील करतांना दिसून येतात. परंपरागत स्त्रिये कार्य इतर अबाळ वृद्धांची सेवा करणे, अतिथी सत्कार करणे, त्यांची सेवा शुश्रूषा करणे असे काम करावे लागत असे परंतु आज पती-पत्नी दोघेही अर्थाजनासाठी बाहेर पडतात. वृद्धाकडे काळजीपूर्वक लक्ष देणा-या घरगुती महिला कमी कमी होत चालल्या आहेत. त्यामुळे वृद्धांना आर्थिक कुचंबनाला सामोरे जावे लागत आहे. मुलगा सुध्दा आई-वडिलांची सेवा करीत नाही. कोणतीही आर्थिक मदत करीत नाही. त्यामुळे वृद्धांना आर्थिक परावलंबनाला मोठ्या प्रमाणात सामोरे जावे लागते.

* **वृद्धांच्या समस्येचे परिणाम :-** भारतीय समाज संरचनेवर औद्योगिकरण, नागरीकरण पाश्चिमात्यीकरण, जागतिकरण या सर्व प्रक्रियांनी एकाच वेळेस सर्व बाजूंनी आक्रमण केले. त्यामुळे भारतीय समाजाचा संरचनेत व कार्यात मोठ्या प्रमाणात बदल झाले. या समाजीक परिणामातून सकारात्मक व नकारात्मक दोन्ही प्रकारचे परिणाम भारतीय समाजावर पडलेले दिसून येतात. त्याचे परिणाम स्वरूप अनेक विघटनात्मक समस्या भारतीय समाजात घडून आल्या आहेत. त्यापैकीच एक जी कौटुंबिक विघटनातून निर्माण झालेली समस्या म्हणजे वृद्धांची समस्या होय. या समस्येचे स्वरूप त्याचे परिणाम समस्या होय या समस्येचे स्वरूप त्याचे परिणाम कशा प्रकारे झाले आहेत याचा आढावा घेता येईल.

१) **वैयक्तिक परिणाम :-** वृद्धापकाळात जेव्हा व्यक्तीच्या जीवनात प्रारंभ होतो. तेव्हाच अनेक दुष्परिणाम यांना सोबत घेऊन येतो. कुटुंबाचे सुख ते माझे सुख या विचारावर आयुष्यभर कुटुंबीयाच्या मुलांच्या गरजा भागवतांना स्वतःस विसरून गेलेले असतात. आपल्या सर्व संपत्ती पैसा मुलांना देऊ शकतात. अत्यंत परिश्रमातून स्वतःचे घरदार ऐश्वर्य संपन्नता उभी करतात. परंतु वृद्धावस्थेत हेच आप्त स्वकीय, मुले त्यांना तुच्छतेची वागणुक देतात. एखादया वृद्ध दांभत्यापैकी एखादयाचा अकाली मृत्यु झाला जर जीवंत असलेल्या एकाकी जीवन जगावे लागते.

वृद्धावस्थेत अन्न, वस्त्र, निवारा, आरोग्य सेवा एवढेच नाही तर नैसर्गिक विधी देखील पार पाडण्यासाठी दुस-या धडधाकट व्यक्तीची प्रत्येक वेळी गरज पडत असते. तारुण्यात उपभोगलेले सुखचैन पराक्रम, अर्थाजन, करण्याची शारीरिक क्षमता व्यक्ती या अवस्थेत निसर्गात गमावून बसतो. त्यामुळे दुस-यावर सर्वस्वी अवलंबून राहिल्या शिवाय त्यांना पर्याय नसतो.

सर्वात महत्वाचा प्रश्न त्यांच्यासमारे असा असतो की, आजचा दिवस रात्र कशी घालवायची कारण कार्यातून, कौटुंबिक जबाबदारीतून वृद्ध बाहेर पडलेले असतात. म्हणून त्यांना कोणीही महत्व देत नाही. घरातील तरुण सदस्य वृद्धांची उपेक्षा अपमान अवहेलना करीत असतात. एखादे व्यसन असेल किंवा रुचकर चविष्ट चमचमीत खाण्याची इच्छा जरी व्यक्त केली तरी त्यांची पुर्तता केली जात नाही. कोणीही बोलण्यास संवाद साधायला तयार नसते. काळजी घेणारा कोणताही व्यक्ती नसतो. त्यामुळे त्यांना प्रचंड मानसिक ताण येत असतो. त्याचबरोबर रोगप्रतिकारक शक्ती कमी झाल्यामुळे अनेक व्याधीचे माहेरघर वृद्धाचे शरीर बनते. त्यास मधुमेह, रक्तदाब, हृदयरोग, क्षयरोग, इतर संगर्गजन्य रोगाची लागण होवू शकते. आपल्या मुलींना पाहुण्यांना आपतांना घरी बोलावून त्यांचा आदर सत्कार करावा अशी इच्छा असून ही ते ते करू शकत नाहीत. वृद्धांना वारंवार तिरस्काराला सामोरे जावे लागते. अनंत दुष्परिणामाच्या अवस्थेत दिसून येतात. जगावे की मरावे असा प्रश्न त्यांच्यापूढे नेहमीच पडलेला असतो.

वैयक्तिक जीवनात वृद्धावस्थेत व्यक्ती हा सातत्याने तणावामध्येच जीवन जगतांना आढळून येतो.

२. **कौटुंबिक परिणाम :-** भारतीय समाजरचनेत आधुनिकीकरणाच्या प्रक्रियेमुळे अनेक परीवर्तने झालेली आढळून येतात. या संरचनात्मक बदलास भारतीय समाजातील कुटुंबसंस्था, वियाहसंस्था यासारख्या अनेक संस्थात मुलगांमधी परीवर्तन होत आहे. या परीवर्तनाचा परिणाम समाजाचा मुलभूत आधार असलेल्या सामाजिक संबंधावर पडत असलेला दिसून येतो. त्यामुळे संयुक्त कुटुंबात अबाल वृद्ध तरुण यांच्यामध्ये पूर्वीप्रमाणे प्रेम जिद्दाळा आत्मीयततेचे आम्ही ही भावना जोपासणारे प्रार्थमिक संबंध संपुष्टात आले आहेत.

जागतिकरण, खाजगीकरणाच्या प्रभावामुळे ज्या गावांना स्वयंपुर्ण समजले जात होते ते परावलंबी बनले आहेत. कारण शेतीचे यांत्रिकीकरण, दळणवळणाच्या मुलभूत सुविधेत झालेली वाढ त्यामुळे वृद्ध आई वडिलांना सोडून शिक्षण, आरोग्य, व्यवसाय, नोकरी, आदी कारणास्तव शहराकडे स्थलांतराचा वेग वाढला आहे. निसर्गाचा असमतोल दुष्काळ यामुळे रोजगाराच्या शोधात कार्यक्षम तरुण मुले शहराकडे धाव घेत आहेत. त्यामुळे वृद्ध व्यक्ती ग्रामीण भागातील आपल्या घरात एकाकी जीवन जगतांना दिसून येत आहेत. स्वतःच्या कुटुंबाच्या गरजा पूर्ण करतांना आपल्या वृद्ध आईवडिलाकडे दुर्लक्ष होते जे वृद्ध शहरात राहत आहेत त्यांच्याकडे लक्ष देण्यासाठी कुटुंबातील एकही सदस्य उपस्थित नाही. अनेक वृद्धांची मुले शिक्षण घेवून परदेशात स्थायीक झाले आहेत. त्यामुळे त्यांच्या कुटुंबातील वृद्धाकडे लक्ष देण्यासाठी देखील एकही सदस्य नाही. सर्व कुटुंबातील सदस्य हे अर्थाजनासाठी घराबाहेर आहेत. त्यामुळे वृद्धांशी असलेला संवाद कमी झालेला आहे. वाढती महागाई, पैशाचा अभाव, जागेची टंचाई इ. कारणामुळे कुटुंबातील तरुण सदस्य हे इच्छा असूनही आपल्या वृद्ध माता पित्याकडे लक्ष देऊ शकत नाहीत. त्यांना वेळ देऊ शकत नाहीत. शहरात राहणारे मुले असतील तर ते त्यांच्या माता पित्यांची विभागणी करतांना आढळून येतात. दोन मुले असतील तर आई वडिलांची विभागणी करून आईला एक सहा महीने सांभाळतो वडिलांना एक सहा महीने सांभाळतो. त्याच्या सांभाळण्यावरून मुला मुलामध्ये कधी कधी संघर्ष ही झालेला आपणास दिसून येतो. सांभाळण्यावरून कुटुंबात झालेला संघर्ष हा त्या वृद्ध आई वडिलांना खुप त्रास देणारा ठरतो.

शहरी वृद्धांची अवस्था ग्रामीण वृद्धांच्या तुलनेत अधिक दयनिय आहे. शहरी समुदायातील दुय्यम संबंधाचे प्राबल्य जास्त असल्यामुळे कोणीही कोणाकडे जास्त लक्ष देत नाही. अशा वृद्धांना रस्ता ओलांडतांना रस्त्यावरून चालतांना बाजारात फिरतांना चुकण्याची, पडण्याची, तोल जाण्याची, रस्त्याचे विस्मरण होण्याची समस्या निर्माण होते. ज्यात ते जीव देखील गमावण्याची शक्यता असते. आर्थिक गरजा पूर्ण करण्यासाठी पती- पत्नी दोघेही नोकरी, व्यवसायासाठी बाहेर जात असतात. लहान मुले शाळेत जातात ते परत येईपर्यंत वृद्धांना एकाकी जीवन जगावे लागते. जागेच्या टंचाईमुळे वृद्ध व्यक्तीचा झोपण्याचा प्रश्न निर्माण होतो. त्यामुळे पती-पत्नीच्या खाजगी आयुष्याला अडथळा वाटायला लागतो. बंदीस्त एकाकी जीवन जगण्यापेक्षा वृद्धांना मृत्यु जवळचा वाटू लागतो.

३. **आर्थिक परिणाम :-** आर्थिक परावलंबन हा वृद्धावस्थेचा मोठा परिणाम आहे. तरुणपणी कुटुंबातील सर्व सदस्यांच्या गरजा पूर्ण

करण्याचे काम तो करीत असतो. तेव्हा त्याच्या कार्यक्षमता व शरीराची साथ असते. त्यामुळे गरजा पूर्ण होवू शकतात. वृद्धावस्थेत शरीराची कार्यक्षमता शिथिल झाल्यामुळे कामातून नोकरीतून निवृत्ती घ्यावी लागते. त्यामुळे स्वतःच्या जीवनात लागलेल्या चैनीच्या, खर्चाच्या किंवा राहणीमानाचा दर्जा टिकविण्याच्या वस्तू घरी आणण्यासाठी त्यास ब-याच पैशाची गरज भासत असते. निवृत्ती बरोबर आपली जबाबदारी पूर्ण करण्यासाठी आयुष्यभर जमा केलेली सर्व संपत्ती मुलांमध्ये वाटून दिलेली असते. स्वतःचे निवृत्तीचे वेतन, भविष्य निर्वाह निधी यावर देखील काही वृद्ध हे अवलंबून असतात. त्यामधून मुलीचे लग्न, मुलाचे शिक्षण, घर, गाडी, किंवा चैनीच्या वस्तू खरेदी करतात. त्यामुळे वृद्धावस्थेत स्वतःसाठी खर्च करण्यासाठी पैसा शिल्लक नसतो. वृद्धावस्थेत हृदय, गुडघे, डोळे, पचनसंस्था, श्वसनसंस्था इ. शरीरातील अवयवांना विकार जडू लागतात. त्याची कार्यक्षमता कमी होत जाते. वरील आजार टाळण्यासाठी वृद्ध व्यक्तींना दरमहा बराच खर्च करावा लागतो. खर्च स्वतः तो भागवू शकत नाही. त्यासाठी मुला मुलीकडे हात पसरून पैशाची मागणी करावी लागते. आपल्या स्वाभिमानी मनाला ही बाब आवडत नसली तरी तीची पुनरावृत्ती वारंवार होते. काम करून पैसा मिळविण्याची कितीही इच्छा असली तरीही शरीर साथ देत नाही. त्यामुळे अत्यंत वाईट परिस्थितीत त्यांना प्रत्येक दिवस काढावा लागतो. मुलगा व सुन मोठ्या मनाचे जबाबदारीची जाणीव असणारी सहकार्य वृत्तीचे असतील तर विवंचना काही प्रमाणात कमी होवू शकते. हे झाले मध्यम वर्गीय व्यक्तीचे परंतु ग्रामीण भागातील त्यातल्या त्यात विभक्त कुटुंब पध्दतीतील वृद्धांच्या अत्यंत वाईट अवस्था असल्याचे आढळून येते. वृद्ध दाम्पत्याचे सर्व मुले वेगवेगळी चुल मांडून संसार करीत असतात. काही मुल रोजगार, व्यवसाय, नोकरीसाठी बाहेरगावी राहतात. त्यांच्याकडे वैयक्तिक लक्ष देण्यासाठी आपुलकीचे कोणही असत नाही. त्यांना काही आवडीचे पदार्थ खाण्याची इच्छा झाली किंवा बाहेर गावी जाण्याची इच्छा झाली, एखादया आजाराला सामोरे जावे लागले तर कुटुंबातून आर्थिक अडचण समोर केली जाते. लघु कुटीरउद्योग करण्याचे ठरविले तरी नजर व हातपाय सहकार्यक्षम झाल्यामुळे शारीरिक इजा होते. त्यामुळे वाईट आर्थिक परिणामास वृद्ध व्यक्तींना सामोरे जावे लागते.

४. सामाजिक परिणाम :- प्रत्येक व्यक्तीच्या जीवनात जेव्हा वृद्धावस्था येते त्याचे अनेक दुष्परिणाम दिसून येतात. जगभरात वृद्धाची वाढती संख्या समाजापुढील खूप मोठे आव्हान आहे. संयुक्त राष्ट्रांच्या वर्ल्ड पॉप्युलेशन प्रॉस्पेक्ट एस्टीमेटस अॅण्ड प्रोजेक्शन ने १९८० मध्ये वृद्धांची संख्या एकुण लोकसंख्येच्या ५.३ टक्के असले असा अंदाज वर्तविला होता. इ.स.२००० मध्ये ही लोकसंख्या ७.७ टक्क्यापर्यंत वाढेल २०१५ साली १३.३ टक्के होईल असा अंदाज उपरोक्त संस्थेने वर्तविलेला होता. संयुक्त कुटुंब पध्दतीचा हास होवून विभक्त कुटुंब पध्दती अस्तित्वात आली. प्रत्येक मुले आपले विभक्त कुटुंब घेवून बाहेर गावी राहू लागले आहेत. असे वृद्ध गावात तसेच शहरात एकाकी जीवन जगत असतांना दिसून येतात. आधुनिकीकरणाच्या पुर्वी पारंपारीक समाजात वृद्धांना अत्यंत आदराने पाहिले जात होते. परंतु वर्तमान काळात वृद्धाकडे पाहण्याचा उपेक्षीत दृष्टीकोन विकसीत होत आहे. त्यामुळे वृद्धांचा अनादर होतांना दिसून

येतो. वृद्ध व्यक्ती आपला वेळ, पैसा, खर्च करतील म्हणून त्यांच्याशी संबंध ठेवणे टाळले जाते. असे वृद्ध वैफल्यग्रस्त तणावपूर्ण जीवन जगातांना दिसतात. ज्या वृद्धाकडे त्यांची अपत्य दुर्लक्ष करतात त्यांना आपली जीवन चालविण्यासाठी भिक्षा मागण्याशिवाय पर्याय नसतो अशा वृद्धांची संख्या विविध मंदीरासमोर जास्त असल्याची आढळते. पुर्वी धार्मीकतेचा प्रभाव जनमाणसावर असल्यामुळे अशा वृद्धांना अन्न, वस्त्र, निवारा मोफत उपलब्ध करून दिला जात असे. ज्यामुळे पुण्यप्राप्ती होते अशी समाजधारणा होती. अशा धार्मीक भावनेचा -हास झालेला वर्तमानकाळात दिसून येत आहे. वृद्धाकडे उत्पादक घटक म्हणून खायला काळ आणि भुईला भार मानून तुच्छतेने यागतांना दिसतात. अन्न, वस्त्र, निवारा औषधोपचाराच्या अभावामुळे दारीद्र्यामुळे भिक्षा मागण्यास प्रवृत्त व्हावे लागते. काही वृद्धांचा जोडीदार सोडून गेलेला असतोअशा परिस्थितीत त्यांना प्रेम जिवाळा आत्मीयता देणारे आपले कुटुंबातील सदस्य आवश्यक असतात. परंतु एकाकी जीवन जगण्यासाठी भाग पाडले जाते. वृद्धांची सर्व आर्थिक स्थिती मुले आपल्या ताब्यात घेतात व त्यांचे पैसे त्यांनाच वेळेवर मिळत नाहीत. त्यामुळे त्यांना खूप मनस्ताप सहन करावा लागतो. या सर्व दुरगामी वाईट परिणामामुळे ऑस्ट्रेलियामध्ये १९८२ ला वृद्धांच्या प्रश्नावर एक जागतीक परिषद भरवण्यात आली. वृद्धांसाठी कृती आराखडा तयार करून मंजूर करण्यात आला.

संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या आर्थिक आणि सामाजिक विभागाने असे स्पष्ट केले की, २०५० पर्यंत वृद्धांची संख्या सातशे टक्क्यापेक्षा अधिक होईल. संयुक्त राष्ट्रसंघाने वृद्धावस्थेच्या मानवी हक्काचे रक्षण करण्यासाठी विविध धोरणात्मक आराखडे तयार केली. त्यात वृद्धांना मोफत सोई सुविधा, औषधोपचार देणे गरजेचे आहे. वृद्धांना निवासस्थाने, अन्न, कपडे, मोफत वाटप करण्याची गरज आहे. वृद्धावस्थेमुळेच त्यांच्या मनावर आलेले दडपणत्यातून निराश्रीतांच्या समस्या, भिक्षावृत्तीच्या समस्या, आढळून येते. केंद्र शासन व राज्यशासन निमशासकीय संस्था व कुटुंबीय या सर्वांनी वृद्धाकडे सहानुभुती, सहकार्य प्रदाने करून सामाजिक सुरक्षा, दिन केंद्रे, निवृत्तीवेतन इ. उपक्रम सुरु केले पाहिजेत.

सारांश :- थोडक्यात वृद्धांच्या समस्या त्याचे परिणाम यावरून असे लक्षात येते की, वृद्धांच्या समस्यांचे स्वरूप दिवसेंदिवस विदारक होत आहे. आपल्या देशात वृद्धांश्रम अधिकृत रित्या मोठ्या प्रमाणात उभारावे लागतील की काय अशी शंका मनात येते कारण वैद्यकीय शास्त्रात झालेली प्रगती राहणीमानाचा वाढलेला दर्जा, लोकांना उपलब्ध असलेल्या विविध सुविधा इ. कारणामुळे आर्युमान आता वाढलेले आहे. आधुनिक काळात लोकांनी विभक्त कुटुंब पध्दतीचा स्विकार केला असल्यामुळे वृद्धांची काळजी घेण्यासाठी कुटुंबातील व्यक्ती उपलब्ध होत नाहीत. बदलती जीवन पध्दती नवीन मुल्यप्रणाली यांच्या प्रभावामुळे कुटुंबातील सदस्यांना एकमेकांविषयी वाटणारे प्रेम आपुलकी या गोष्टी लोप पावू लागल्या आहेत. चंगळवादी संस्कृतीमुळे वृद्धांना टाकावू वस्तू या उपेक्षीत दृष्टीकोनातून पाहिले जात आहे. वृद्ध व्यक्ती अनुउत्पादक विकासातील अडसर वाटत आहेत. वृद्धांच्या सेवा करण्यापुर्वी प्रमाणे महिला कुटुंबात न राहता नोकरी करत असल्यामुळे वृद्धाची गैरसोय होत आहे.

वृद्धापकाळात मानसिक संतुलन ढासळल्यामुळे ते इतरांशी त्यांचे दुष्परीणाम निर्माण झाले आहेत.
जुळयुन घेयू शकत नाहीत वरील सर्व कारणामुळे वृद्धांच्या समस्या
संदर्भ ग्रंथ :-

१. पाटे सुमन (१९९१) भारतीय सामाजिक समस्या विद्या प्रकाशन, नागपुर
२. तोरवणे डी. एल. श्रेयश्री (२००८) समाज प्रशांत पब्लीकेशन, जळगाव
३. कुलकर्णी पि.के. (१९९८) भारतीय सामाजिक समस्या विद्या प्रकाशन, नागपुर.
४. लोटे राज (१९८९) सामाजिक समस्या पिंपळापूरे प्रकाशन, नागपुर.
५. काचोळे दा. घो. (१९८९) भारतीयांच्या विघटनात्मक समस्या कैलास प्रकाश, औरंगाबाद.
६. आहुजा राम (१९९४) सामाजिक समस्या रावत पब्लीकेशन, जयपूर.
७. मदन जी.आर. (१९९४) भारतीय सामाजिक समस्याएँ विवेक प्रकाशन, दिल्ली.
८. संगवे डॉ. विलास (संपादक) (१९७९) भारतातील सामाजिक समस्या पॉप्युलर प्रकाशन, मुंबई.
9. Sharma Ramnath, Indian Social Problem Media Promoters and Publishers Pvt. Bombay.
10. Mamora C.B., (1965) Social Problems and Social Disorgnaisation in India, Kitab Mahal Pvt. Allahabad.
11. Lemart, R. M. (1972) Human Deviance, Social Problems and Social Control Atlanta Publication, New Delhi.

